

УДК 316.344.42(091)

Примљено:
05.10.2010.

Прихваћено:
15.12.2010.

Оригинални научни рад

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

Година VI, vol. 9

Број 3/2010.

стр. 11-50

Александар Саша Гајић *

ПСЕУДОМОРФОЗА ЕЛИТА: КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКИ ПРЕГЛЕД **

Резиме

Постоцијалистичка транзиција источноевропских земаља две деценије је протицала у преузимању западног неолибералног културног обрасца и друштвеној трансформацији у складу са њим, по принципу одозго на доле, од елита према народу. Она је довела, у различитом степену и са различитим последицама, до друштвене псеудоморфозе – до културноисторијске појаве када се један културни образац, његове форме и дискурси „неприродно“ накалеме на други културно-историјски тип и његово наслеђе, потисну његов развој, стварајући веиштакче друштвене форме, отуђење на линији елита-народ, водећи ка клијентилистичкој стагнацији друштва у којој постоји дубоко неразумевање и „културни рат“ на релацији „доминантних мањина“ и обесправљог „унутрашњег пролетеријата“ (Тојнби). Рад стога даје историјски преглед типичних псеудофоморфоза елита и њиховог сукоба са народом, од античких времена преко компрадорског феномена у периоду колонијалних освајања све до, за постсоцијалистичку анализу кључног, „руског случаја“ и осталих случаја псеудоморфоза под руководством елита

* Институт за европске студије, Београд

** Рад је настао у оквиру пројекта 149026 кога финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије

са намерама модернизацијских стремљења (кемалистичка Турска, шахов Иран итд) као и њима супротних примера, како би се кроз овај преглед уочиле основне историјске тенденције „културног рата“, друштвених поларизација и сукоба као последица културних промена у њиховом вишелинијском развојном току.

Кључне речи: елита, културна псеудоморфоза, културни сукоби, модернизација

*Њихови мудријаши видели су
Електрично светло на Западу,
и дођоше да га обожавају.¹*

Транзиција бивших реал-социјалистичких земаља протекла је у дводеценијском стремљењу које је подразумевало трансформацију друштва у складу са линеарно схваћеном модернизацијом као вестернизацијом. Преобликовање друштва по западном моделу и њихова шира привредно-политичка интеграција, приказивана и доживљавана као неминовни, светски тренд, подразумевала је усвајање не само основних облика друштвеног уређења и функционисања (вишестраначки парламентаризам, подела и контрола основних грана власти, тржишна привреда, приватизација) и преузимање нових технологија, већ и образаца понашања и мишљења као ефикаснијих и, самим тиме, супериорнијих. Зато се модернизација ових простора, још више од привредне и политичке трансформације, претворила у један културни експеримент. Ово темељно преобликовање друштва, народа и појединаца, са свим противуречностима који су из њега проистекле и са којима се свакодневно суочавамо, одвијало се одозго надолу, од затечених постсоцијалистичких елита према народу. Те су елите, након што је марксистичка идеолошка матрица којом су се легитимисали, у оквиру које су посматрали свет и функционисали - доживела свој неславни крај, у различитом обиму и са различитим интензитетом пригрлила западне начине као непорециве основе даљег друштвеног развоја. У зависности од затеченог друштвеног стања и културног наслеђа претходних епоха, овако схваћена и примењивана транзиција довела је, у различитом степену

1 Bridges R., *The Testament of Beauty*, I-II, 594-595

и са различитим последицама, до „пseudоморфозе“ елита и, кроз њу, до - својеврсне друштвене „пseudоморфозе“.

Савремена теорија елита није се до сада темељно бавила овом тематиком. Поред основне проблематике проучавања односа моћи која у модерним друштвима постоји између управљачких мањина и већине, затим врста елита и њихових међусобних релација те начина којим они доминирају друштвеним структурама, актуелна друштвена теорија више се окренула проучавању уједињених и разједињених елита² као начина разумевања стабилних и нестабилних друштвених система и политичких режима, односно њиховог осцилирања између демократских и ауторитарних облика владања, или пак проучавању настанка транснационалних елита.³ Теоријски приступи овим темама готово искључиво су вршени кроз постулирање оптике западног друштва и њених структура као универзалног модела и за проучавање и за друштвено саобраћавање. Проучавања западних класика теорије елита,⁴ везана за елите у земљама у развоју, то јест њиховог одношења према традицији и модерности, зато нису изашли из западњачке оптике у правцу дубљег културно-цивилизацијског приступа, већ су се махом задржавала или на процесима индустријализације и њеним последицама по питању друштвеног раслојавања, или на стварању типологије елита у друштвима у развоју и њихове модернизацијске функције,⁵ такође махом посматране из перспективе линеарне западњачке модернизације. Ни постмарксистичка друштвена теорија, првенствено она развијана у латиноамеричким постколонијалним земљама, није успела да из своје „идеолошке ко-

- 2 Нпр. Higley, John and Michael G. Burton. 1989. "The Elite Variable in Democratic Transitions and Breakdowns." *American Sociological Review* 54:17-32. Детаљније о овој теми код: Cammack Paul, «A Critical Assessment of the New Elite Paradigm», *American Sociological Review*, Vol. 55, No. 3 (Jun., 1990), стр. 415-420
- 3 Као нпр. у радовима Кристофера Леша, *Побуна елита*, Светови, Нови Сад, 1996 или Александра Панарина, *Россия в циклах мировой истории*, Издательство московского университета, Москва, 1999. Више код: Антонић Слободан, *Криза демократије и транснационалне елите*, Филозофеме, Нови Сад, 2006, стр. 69-88
- 4 Ботомор Томас, *Елите и друштво*, Медитеран, Нови Сад, 2008
- 5 Clark Kerr, John Dunlop, Frederick Harrison, Charles Myers, *Industrialism and Industrial Man*, глава 3, "The Industrial Elites and their Strategies", Harvard University Press, Cambridge, 1960

шуљице“ дубље закорачи на културно-цивилизацијско тле. Пословично одбацујући функционалистички приступ, бихевиоризам и линеарну модернизацију, као вид једнолинијског и еволуционог теоријског приступа, што прикрива природу политичке доминације те економске експлоатације у односима капиталистичких „центра“ према „периферији“;⁶ а у корист историјско-структуралног прилаза социјалним проблемима, вишелинијској еволуцији и оспоравању наметања дуализма традиционалног и модерног,⁷ заговорници другог приступа су, кроз призму дијалектичког материјализма, своја истраживања усмеравали ка историјском проучавању процеса производње што је културно-цивилизацијски приступ или изобличавало или потискивало у други план, а цео проблем елита доживљавало углавном као израз „унутрашње колонизације“.⁸ Штета, јер су друштвена истраживања управо свој највећи продор током двадесетог века доживела проучавајући историјски развој културно-цивилизацијских типова. Од истраживања Вебера (Макса и Алфреда), Сорочкина, Диркема, Шпенглера, Тојнбија и Киглија, преко Бродела, Мек Нила, Волерстина, Багбија и Ајзенштата, све до Хантингтона, Турчина и Дајмонда, уврежило се схватање да је немогуће промишљати развој човечанства ван његовог „центрирања“ на културно-цивилизацијске творевине, њихове вредности и изразе, као и облике њихових међусобних интеракција и утицаја („Људска историја је историја цивилизација“⁹). Исто тако, ни улога елита у друштвима и њиховом развоју не може се посматрати ван културно-историјског контекста, поготово зато што културни утицаји иду и шире се или се примају и преузимају - пре свега преко или уз помоћ елита. Управо у том смислу значајан феномен предста-

6 Видети Зборник *Латинска Америка: неразвијеност и револуција* (прир. Љубомир Палигорић), Просвета, Београд, 1983

7 Код, рецимо, Андре Гундер Франка у његовим многобројним књигама, попут *Capitalismo y subdesarrollo en America Latina, Siglo XXI*, Mexico, 1973 и др.

8 Казанова Пабло Гонзалес, «Унутрашњи колонијализам» у Зборнику *Латинска Америка: неразвијеност и револуција* прир. Љубомир Палигорић), Просвета, Београд, 1983, стр. 215-236

9 Хантингтон Семјуел, *Сукоб Цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 1998, стр. 43

вља друштвена „псеудоморфоза“ која се остварује пре свега кроз „псеудоморфозу“ елита.

Шта, уопште, представља „псеудоморфоза“? Овај термин, првобитно употребљаван у минералогiji, за потребе културно-цивилизацијског истраживања преузео је Освалд Шпенглер у четворотомној „Пропасти запада“ (Untergang das Abendlandes)¹⁰ како би поткрепио своје тезе о културном утицају где празне форме једне цивилизацијске творевине бивају механички накалемљене на други културно-историјски тип, притискајући га и при томе стварајући вештачке, па и фарсичне културне облике. За разлику од кристалних супстанци која се ужљебљују у празнине настале у геолошкој подлози распадањем дотрајалих минералних структура што их терају да преузимају облике својих претходника и, самим тиме, заваравају посматрача који не подвргава њихову природу хемијској анализи, у културно-историјским утицајима ове форме доводе до различитих унутарцивилизацијских проблема: од епигонских културних творевина и механичког синкретизма до културних расцепа, одвајања делова структура од сопствених културних темеља и насилног наметања преузетих „културних форми“ које коче њихов унутрашњи развој. Арнолд Тојнби је у „Проучавањима историје“¹¹ на овом трагу, а у складу са својом „теоријом изазова и одговора на њих“, у компаративном проучавању културно-цивилизацијских творевина уочи опасности од „механичности подражавања“ као израза раскола у друштвеном бићу у појединим културама у периодима њиховог цивилизацијског опадања,. Све ово се огледа у погоршаном функционисању и одношењу некада креативних, „доминантних мањина“ и наспрам спољног, али пре свега наспрам „унутрашњег пролетеријата“ - то јест у односима елита и већина у друштвима унутар великих културно-историјских здања.

Културни утицаји између рата и мира

У примитивним, предцивилизацијским заједницама и древним културама немогуће је уочити чак и назнаке псеудоморфозе услед непостојања културне размене између удаље-

10 Шпенглер Освалд, *Пропаст Запада*, Кристали, Београд, 1990

11 Тојнби Арнолд, *Проучавања историје*, ЦИД, Подгорица, 2002

них цивилизација (нпр. Кине и Египта, предаријске Индије и Кине, неолитске културе мегалита и месопотамске цивилизације, древних андских и мексичких протокултура). Дакако, поменуте старе културе свакако су утицале на своје варварско окружење, привлачиле га у свој културни круг, и, док су биле моћне, апсорбовале га. Њиховом утицају биле су најпре изложене примитивне племенске прото-елите, старешине и њихово сродство, заметци креативних мањина у родовско-племенским заједницама која су осцилирала између номадског и аграрно-седачког начина живота и последичног, испрва незнатног, друштвеног раслојавања у задатим оквирима племенског култа. Варварска освајања древних култура током њихових кризних турбуленција и њихово устолочење у ратничку елиту, намах их је културно преобликовало и апсорбовало у културни тип који су, само на први поглед, „освојили“. Читава кинеска историја препуна је апсорбовања турско-монголских освајачких дружина, историја древног египатског царства азијских завојевача („Ааму“, од којих су Хикси који су „срушили“ Средње Египатско Царство само најпознатији пример), а мезоамеричка и јужноамеричка цивилизација варварских племена са „севера“ (Толтеци и Астеци у Мексику, као и Инке у Перуу, били су од стране домицилних култура асимиловане ратничке дружине варварских освајача). У случају пак да древне културе претходно толико ослабе и доживе цивилизацијску дезинтеграцију, варварске протодржаве настале над њиховим некрополама представљале су само бесловесно поигравање са крхотинама урушеног културног блага, својеврсну иронију историје која сведочи о пропадивости свега људског. Њихова каснија рецепција заправо представља „учитавање“ у преостале културне споменике и наслеђе, културно у много чему другачијег значења унутар новонасталих, младих културних творевина, са другачијим погледима на свет, другачијим устројством и – другачијим елитама. У овом контексту треба гледати хеленско заузеће пелашко-минојског света, хетитско освајање Мале Азије у средњем бронзаном добу, индоевропско заузеће индијског потконтинента, настанак варварских ранофеудалних држава на развалинама античке грчко-римске цивилизације, израстање мезоамеричких варварских „полиса“ на рушевинама цивилизације Маја...

Ни у супротном случају – експанзији развијених култура на просторе предцивилизацијских варварских творевина - не видимо ништа налик дубљим културним укрштањима. Племенски савези под налетом цивилизација у напону попуштају темељно и трајно, војно и културно потчињени. Примитивна прото-елита или бива уништена, или потпуно културно преобликована, док се културни утицаји у периоду до њиховог потчињавања готово правилно одвијају у преузимању виших технологија, покушаја преобликовања племенске организације у јаче и веће облике, увек кратко-трајне и безуспешне, док се сопствена протокултура развија у виду одбрамбене реакције на надмоћне утицаје освајачких цивилизација (уобличење „културе отпора“). Историја египатских освајања Либије и Нубије, кинески продори и Централну Азију, грчка и касније римска освајања света иберогалских и илиро-трачких варвара, средњевековно германско освајање Прибалтика, колонијална западњачка освајања Африке, Северне Америке и Океаније, веома су налик једна другом. Војном и културном затирању примитивних протокултура које попримају димензије геноцида и културоцида што отпочињу темељним истребљењем племенских прото-елита, претходи њихово тврдо опирање завојевачким културама уз покушаје стварања најширих одбрамбених савеза. Они иду од конфедералног удруживања (нпр. антиримски галско-ибески и германски савези – од Свева и Маркомана до устанака Ариминија и Верценгеторикса; западно-словенски и балтски савези опирања германским тевтонским крсташима; северноамеричке индијанске конфедерације Понтијака и Текумсеха; араукански отпор шпанским конкистадорима у Чилеу) до покушаја стварања „варварских империја“ (нубијско древно краљевство; царство Зулуа у Африци).

Чак ни судари између развијенијих цивилизација, приметни у каснијим историјским раздобљима, између култура у експанзији а других у регресији, не доводе до укрштања културних форми, већ до распада потоњих, уз уништење њених елита и заузећа њиховог места од стране завојевача. Потом следи темељни културоцид побеђених и постепена културна асимилација покорених већина. Уништење царстава Инка и Астека, римско-картагинска „борба на живот и смрт“ и 3. веку пре Христа или асирско освајање старомесопотам-

ских цивилизација, спадају у категорију сукобљавања различитих развијених цивилизација.

Описани кратак и свесно поједностављен приступ свакако не спори да су културно-историјски типови у свим временима када је између њих постојао контакт вршили међусобни утицај, размењивали све врсте добара, нарочито у периодима мира када су се одвијали много интензивнији међуцивилизацијски додирни него у периодима ратова и освајања као значајно временски краћим и „ексцеснијим“ раздобљима. Источномедитеранска, северноиндијска и културна размена у југоисточној Азији биле су веома развијене, као и додирни запада и ислама, ислама и Индије, Индије и Кине. У периодима када нису ратовали, Римско и Персијско царство свесрдно су размењивали све врста добара. Ипак, трговина робама и усвајања технологија шириле су се кроз континентална пространства споро, често и вековима. Штампане, кинески изум из 8. века, дошло је у Европу тек у 15. веку, а хартија, у Кини употребљавана већ у 2. веку, у Јапан је пристигла тек пет векова касније, да би у исламској цивилизацији била прихваћена у 10. а на западу тек у 13. веку. Открићу барута, које се одиграло у Кини у 9. веку, четири века је требало да се одомаћи у исламском калифату, а у Европи тек у зрелом средњевековљу. Међутим, ширење идеја, уметничких форми и других облика стваралаштва дешавало се или још спорије, или је изостајало. Ако би се и одиграло, претходило му је „културно преобликовање“, превредновање кроз призму носећих културних вредности и провера и сопственом културно-цивилизацијском контексту, а не слепо и једнодушно прихватање. Примера ради, културно ширење будизма, шест векова од свог настанка, са простора Индије у Кину значило је прво његово преобликовање у „кинески будизам“, онај будизам прилагођен кинеском културном наслеђу и друштвеном животу. Надаље, рецепција кинеске верзије махајана будизма на јапанским острвима приметно је „јапанизирана“ и тек после апсорбована у облицима цодоа, кокеа и зена. Ово су само неки од безбројних примера „да не постоји конвергенција ка културно укрштеном хомогеном свету. Уместо тога, изгледа да постоји непромењивост образаца који су се у, у посебним облицима, развили током историјског и раних

модерних ступњева развоја.¹² Културна размена доводила је до трансфера технологија, док је у другим сферама долазило до „селективног позајмљивања“. Шпенглер, Фробениус или Хантингтон зато уочавају да „примајуће цивилизације селективно позајмљују од других цивилизација и то позајмљено прилагођавају, трансформишу и асимилију тако да јачају и осигуравају опстанак централних вредности или ‘паидеума’ својих култура.“¹³ Исто тако, и поред непосредних културних додира, ратова и мирних раздобља, постоје примери непостојања било каквог иоле значајног културног утицаја једне цивилизације на другу - хеленистичка културна експанзија ношена са Александровим освајањима нпр. није оставила готово никакав утицај на Индију и тамошње Царство Гупта.¹⁴

Елите и културни утицаји

Пресудни значај у овим процесима, својом централном позицијом и истакнутом улогом у друштвеном животу, одувек су имале друштвене елите. Елите не одређује само положај у вршењу власти или утицају на њу, нити само поседовање личних врлина, знања, особина

и ауторитативних позиција у организованим облицима друштвеног живота, већ пре свега - *вршење свих ових улога на основу темељних друштвених вредности као изворишта култура из којих израстају сви друштвени облици, сам друштвени живот.* Функционална позиција предводника, „креативних мањина“ и узора које већине следе и опонашају, огледа се у способностима елита да на вредносним и културним основама осмишљавају управљање и развој друштва, да руковођени њима одговарају на изазове на различите начине, прилагођене природи изазова и другим постојећим околностима. Испуњењем ових функција јача се друштвена

12 Rainer Baum, “Authority and Identity: The Invariance Hypothesis II”, Zeitschrift fur Soziologie, 6, oct. 1977, стр. 368

13 Хантингтон Семјуел, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 1998 стр. 83

14 Малобројни хеленизовани слојеви на ободима индијског потконтинета, настали освајањем хеленистичког дијадоха, Деметрија из Бактрије око 180. године пре Христа, потпуно су уништени од стране припадника хинду културе четири века касније. Исто се десило, у периоду културног затварања, и са малобројним јапанским хришћанима и 17. веку, које су век раније покрестили римокатолички језуити.

кохезија, интезивира солидарност (фамозна „асабија“ Ибн Халдуна)¹⁵ и смањују разлике и супротстављености унутар друштвених стратификација. Успешни одговор елита који их обједињује са већинама око вредности којим се руководе у ношењу са изузетном тешким, пресудним изазовима што се, по историјском правилу, интензивно одигравају на међукултурним, метаетничким пограничним подручјима („феномен границе“, крајине, *frontier-a*) доводи не само до формалног друштвеног консензуса, већ до осећаја солидарности као полазишта културно-цивилизацијског јачања, друштвеног развоја и просторног ширења.¹⁶

Елите двоструко пресудно делују у сфери културних утицаја: као чувари израза културе из које потичу; и као они који доносе и спроводе пресудне одлуке у суочавању са деловањем спољних културних утицаја. У првом случају, оном усмереном унутар структура сопственог друштва и свог културног типа, елите као креативне, доминантне мањине стварају и одржавају обичајне форме које симболички репрезентују културне вредности, а које „некреативне“ већине преузимају и опонашају. Динамичке, пак, процесе унутар сопствених друштава елите креативно преумеравају, реконструирају постојеће институционалне изразе како би, у новим условима, представљале погодан миље за бар приближно преклапање динамичних кретања са вредносним димензија култура и друштвеним односима у којима се они одигравају. Успешност или неуспешност одговора на ове унутрашње изазове потврђује или оповргава стварну природу елите. Случајеви „неуспеха самоодређења“ (Тојнби) у динамичким друштвеним процесима, самодобитност, ускогрудо затварање и „петрификација“ у обичајним, идејним и институционалним формама које су раније створене а које постају неподесне за правоваљано решавање новонасталих ситуација (као у новозаветној метафори „о новом вину и старим мешинама“) симптоми су кризе елита – њиховог „промашаја“, на индивидуалном пољу узрокованог пороцима и страстима што, насупротив темељним вредностима, увек вребају оно

15 Ibn Khaldun, *Muqaddimah: An Introduction to History*, Pantheon books, New York, 1958

16 Видети о овоме изузетну студију империјалних животних циклуса код Турчин Питер, *Rat и мир и rat*, Порталибрис, Чачак, 2006

„људско, сувише људско“, а који се потом шире на друштвени и културни план. Пуко одржавање обичајних и институционалних форми зарад очувања стечених управљачких позиција, лицемерно поигравање културним вредностима и (отворено или прикривено) понашање супротно њима - све то су симптоми који показују да „када елите престану да воде, њихова власт се претвара у злоупотребу; масе тада почињу да се буне, док власт тежи да успостави ред драстичном акцијом. Орфеј који је изгубио своју лиру или заборавио како се на њој свира узима тада у руке Ксерсов бич, а исход је стравичан неред“¹⁷ - указује нам Тојнби описујући расточење, распад цивилизацијских творевина услед губитка усклађености између делова који сачињавају једну културну целину, односно - сукобе маса, „унутрашњег пролетеријата“, са скупинама дегенерисаних елита које покушавају да задрже свој доминантни положај.

Други случај, онај који се тиче понашања елита у правцу самоодређења према културним утицајима споља, такође игра једнако значајну улогу „одговора на изазове“. Страни културни утицај није само форма понашања и вредновања; није тек идеја, начин или дело – он је нераскидиво везан са другим културним искуствима и његовим развојем; културно и друштвено је конституисан у другим историјским и културним условима. Његова „конструкција“ због тога одражава односе знања и моћи који одговарају другачијим перспективама спознаја, циљевима и интересним пројекцијама – па стога и његово некритичко усвајање представља „неприродно калемљење“, имитативни покушај који или не доноси исте културне резултате као у матичним културама, већ је - или контрапродуктиван - или пак доводи до структурног потчињавања друштва не само „увезеним“ вредностима, већ и њиховим оригиналним „испоручиоцима“.

Хантингтон је уочио три врсте културне реакције која се одиграва опредељивањем елита према овим утицајима. Он их је везао за „одговоре на западну модернизацију“, мада се могу уопштити и применити на све историјски познате случајеве међукултурних утицаја. То су: културно одбацивање (уз свођење размене на ниво преузимања технолошких

17 Тојнби Арнолд, *Проучавања историје*, ЦИД, Подгорица, 2002, стр. 241

иновација), културно прихватање, и делимично културно прихватање уз превредновање и делимично културно одбацивање.¹⁸ Док први и трећи случај говори о (стварној или умишљеној) снази и способности елита и култура њихових друштава, други несумњиво говори о слабости. *Шта нам друго потреба преузимања „увезених“ форми (па биле оне најбоље и најкреативније у матичним културама) и њихово примењивање без „адаптације“, казује него о недостатаку сопствене креативности, вредносне утемељености и неизраслости у суочавању са изазовима које прете друштвима?* Први случај уочили смо у античком хиндуском одбацивању хеленизма, у јапанском и кинеском првобитном затварању према западним утицајима (до „Мејџи“ реформе, односно Опијумских ратова), у одбацивању свих неисламских утицаја код фундаменталистичких покрета (нпр. авганистанских талибана), у међусобном антагонизму хинду и исламске културе (примери Пакистана и Бангладеша)... Други случај, онај који се тиче некритичког усвајања културних утицаја – може се уочити од античких времена и процеса хеленизације древноегипатске, сиријско-месопотамско-персијске културе гвозденог доба све до позападњачења западних друштава при покушајима њихове модернизације. Овај случај се и налази у фокусу нашег истраживања јер су његове последице управо „псеудоморфоза“ – она елита, и кроз њу – она која се тиче култура.

Како се огледа ова псеудоморфоза која наступа кроз некритичко преузимање културних утицаја? Испрва, преузетим културним утицајима елите са помањкањем креативности и вредносне утемељености се поново легитимишу у намери да опстану у досадашњој друштвеној и културно-цивилизацијској улози. Међутим, увезене „културне иновације“ само прикривају дисфункционалност елита и њихову неспособност да пруже креативне одговоре друштва која воде на спољне и унутрашње изазове. Посреди је дубока заблуда – тачније речено, смеса забуне и самообмане, где се спољни утицај, а заправо спољни изазов - представља као спасоносно „решење“, као лек за унутрашње нарушено стање

18 Хантингтон Семјуел, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 1998 стр. 79

равнотеже. Затим, при преузимању ових утицаја, елита, и то она која је изгубила својства „креативне мањине“ и постала само „владајућа мањина“, ствара културни амалгам механичким укрштањем усвојених и преосталих оригиналних образаца понашања и вредновања. Овај културни амалгам се даље, процесима преузимања кроз опонашање, током неколико генерација постепено преносе низ друштвене лествице – од елита – аристократије, владајућих слојева, градског становништва, угледних професија и стручњака – према већинама, до свих слојева народа. Међутим, супротно надањима, интензивирано културно „калемљење“ кроз дужи временски рок продубљује не само увек приступи, „природни“ јаз међу генерацијама – разлику између младих, који су под јачим утицајем новина услед жеље за афирмисањем кроз опонашање елита, и старијих, лишених у претежнијој мери тих утицаја у корист држања провереног, „оног на шта се навикло“ - већ, недуго потом, и као „криво срастање“ што води до постепеног неразумевања већег или мањег дела друштвених група наспрам сопствених културних основа и њених вредности. Праг када „културна смеша“ прелази у „псевдоморфозу“ је онај када увезени образци постају критеријум оцене свега другог; када се све постојеће, од наслеђеног до створеног - посматра и вреднује у односу на усвојене, увезене утицаје и када се уз њихову „помоћ“ убудуће симулира „креативност“ која то више није. Надаље, овај процес у коме друштвене елите предњаче у самозаваравању зарад очувања привилегија, врши додатно раслојавање друштва. Његови главни делови – класе, сталежи и професије почињу да се, гледајући од елита наниже, самозатварају, уз јачање опонашања усвојених образаца којим ово затварање (само)оправдава уз пословично рабљење позиција које то „заустављање“ подразумева. Заједница културе и осећања припадности, заједништва (заједница „судбине“) почиње да се дезинтегрише, док у поступно одељеним друштвеним групацијама све врсте разлика, од начина размишљања и вредновања, преко социјалних, имовинских и професионалних, почињу да се повећавају и постају дуготрајне.

Негативни резултати поцепаних заједница („подељене нације“ и „подељене културе“) испољавају се у животу друштва обухваћеног „псевдоморфозом“ на сваком кораку: ели-

те и њима подложни слојеви на једној а масе становништва на другој страни више се не разумеју, не проналазе заједнички језик. Долази до инфлације двоструких стандарда, пораста друштвене неправде, хаотичних притисака и отпора, до отежавања преласка из једне друштвене групе и сталежа у други. Обузето увезеним образцима ради самоправдања, културно стваралаштво мањинских, „виших“ слојева одише епигонством, трећеразредношћу и неверодостојношћу. Оно се агресивно промовише „доследоношћу“ у претераном опонашању узора и све острашћенијем преузимању њихових ставова и идеја. Овакво „стваралаштво“ не само да је неутрицајно, већ, у склопу са свим другим околностима везаним за поделе и затварање, спречава озбиљно сагледавање, ширење или адаптацију и свих новина које надаље пристижу споља, али и свега оног што настаје одоздо, у „културним темељима“ поцепаног друштва које, барем у смислу јавно доступног утицаја, битише ван институционалног живота, на „маргинама спонатности“. Културна „псеудоморфоза“ тада трајно омета и спречава сарадњу свих друштвених структура у стваралачким делатностима у најширем смислу те речи.

Друштва обузета „псеудоморфозом“ елита бивају тако испуњена све већим тешкоћама, оптерећена разним додатним недаћама непознатим оригиналним културама које су им ове утицаје испоручиле. Покушаји реформи као „одговори на изазове“ по увезеним образцима без изузетка су контрапродуктивни и безуспешни, стварајући још већу културно-цивилизацијску пометњу. Отуђене елите на то одговарају још извештаченијим, „доследнијим“ и насилнијим наметањем увезених форми одношења и вредновања које грчевито шире по друштвеним вертикалама. Овакве насилне активности временом стварају обострана непријатељства између њих и „тихе већине“. Резултати показују да, упркос намерама, наметнути „развој“ по увезеним образцима исти заправо кочи и дугорочно води друштво у правцу његове делимичне или потпуне парализе. Елита, наравно, примећује опадање стваралаштва и свакојаке продуктивности, „чињеницу да је његов културни експорт развијен веома слабо, да се ширење преузетих новина код њих одвија веома успорено и с тешкоћама, да је знатан део његовог националног тела веома мало или ни мало укључен у културу коју он сматра

‘највишом’.¹⁹ Вреднујући по увезеним критеријумима, оним који су и довели до стања „укочености“, својеврсне друштвене парализе, елите обузете „пseudоморфозом“ извлаче погрешан закључак, па, на основу поразних резултата, узроке томе проналазе *не у увезеним формама, већ у друштвеном и културном ткиву на који се ове форме „слабо примају“*. Овоме следи „логичан“ закључак како су страна култура и страни народи „бољи“ и „надмоћнији“ над сопственим - јер тамо ови образци успешније функционишу. Због тога елите преузимају као „више“ и „боље“ не више само форме понашања и вредновања, већ и страну интересну историјску перспективу. Након тога, прво престају да уважавају вредности и значај сопствене већине, народа, да би потом, полако, почели да га презиру.

Презир доводи до двосмерног деловања – до нескривеног културног и политичког стављања елита у службу припадника стране културе (а који, при томе, непогрешиво тачно разликују своје „праве припаднике“ од епигона и културних „полутана“) чије су „узорне“ образце, са накарадним исходима, усвојили, док се према унутра, са или без помоћи „супериорних“ спољних савезника, приступа процесу постепеног гушења културе од које се одвојило и која се, све више и све директније, мрзи. Све што у њој противречи или доводи у сумњу накалемљене културне образце и вредности представља се као зло, као израз стагнације и заосталости. Ранија достигнућа сматрају се безвредним наспрам узора којима се приступа са острашћеним идолопоклонством, јер се све што се од њих преузима сматра „напретком“. Све што одудара од ових форми сматра се кочењем и реакцијом, док се за највећи и најважнији моменат сопствене историје узима онај тренутак када је извршен одлучујући заокрет према новим узорима, онај чин који је довео до културне „пseudоморфозе“. Схизофреност овог стања не огледа се само у поцепаности друштва, већ и у унутрашњој, схизоидној поцепаности душа преобликованих „пseudоморфозом“. Наиме, упркос дуготрајности процеса усвајања образаца деловања и мишљења, и у самим отуђеним елитама и слојевима под њиховим израженијим утицајем преостају неискорењене скло-

19 Трубецкој Николај, *Европа и човечанство*, Логос, Београд, 2004, стр. 47-48

ности „изворне културе“, менталитетске одлике и осећања које њихови заговорници потискују а које, како им се чини, ометају даље успешно и брзо усвајање још новијих увезених вредности и које истовремено, услед приметног постојања унутрашњих тензија, спречавају стваралачке узлете и правовремене одговоре на изазове њиховог психолошког и друштвеног битисања. Крајњу дилему сваке културне „псеудоморфозе“ зато чини или опредељење за покушај нивелације сопствене културе и потпуно укључивање у културни круг узора, или мирење са схизоидим животарењем у немилим, бастардним околностима. Но, први и најчешћи избор елита у „псеудоморфози“ подразумева и контрареакцију, изискује трагичне сукобе, у којим се већине, све свесније отуђености елита, немогућности промена док су оне на врховима друштвених здања, неумитности пропадања и, у крајњем исходу, исчезнућа, опредељују насупрот њима или за културни или, у случају крајње нужде, за револуционарни рат у виду својеврсног „устанка културних традиционалиста“.

„Макавејци“

Као прототипски пример „устанка традиционалиста“ против „псеудоморфозе“ елита узећемо за посматрање, и то из разлога очигледности, антички пример побуне јеврејских традиционалиста – познати и добро историјски проучени Макавејски устанак. О историјској јединствености и културној особености народа Израиља излишно је пуно говорити. Као једини монотеистички народ старог света, од времена савеза праоца Аврама са Јахвеом, преко Мојсијевог изласка дванаест племена Израиља из египатског ропства, насељавања простора многобожачког Каанана у времену пропасти империја касног бронзаног доба (крај 13. века пре Христа)²⁰

20 Када су, како историјски и археолошки налази потврђују, у току само једне генерације путем узастопних ланчаних удара у виду кризних несташица, епидемија, глади, поплава, земљотреса, вулканских ерупција и инвазије варвара («народи са мора» непознатог етничког порекла и станишта) трајно пропале све царства касног бронзаног доба (хетитско, минојско, угаритско) изузев египатског. Ни оно се, такође, након кризних времена више никада није озбиљније опоравило. После пада поменутих цивилизација отпочиње нови историјски циклус - гвоздено доба античког варварског «раног средњевековља» кога је Хомер опевао у «Илијади». Ова медитеранска и блискоисточна «апокалипса», како је назива савремена историографија,

и стварања узорног краљевства Давида и Соломона све до периода посртања и ропства, Јевреји представљају јединствени културно-историјски феномен борбе једног народа за своје „место под сунцем“ и самобитност који је, као културно-цивилизацијска „другост“, оштро одударала и „штрчала“ од свог блискоисточног окружења. Целокупна старозаветна историја Јевреја представља непрестално одговарање на „све врсте изазова“, укључујући и оне најтеже - од културног осипања и мешања са многобожачким идолопоклонством каанских култова; сукоба са Феничанима и Филастејцима; претапања у суседне народе („изгубљена племена Израиља“) или њиховог поступног одрођавања (Самарјани); налажења између „чекића и наковња“ интересних сфера античких империја и њихових култура – на тремеђи између Египта, Малоазијских царстава (Хетити, Асирци) и сиријско-месопотамско-персијске цивилизације. Пред овим изазовима калиле су се и пропадале елите Мојсијевског опредељења и одржаван, најчешће са муком и жртвама, Завет и предање, морал и солидарност, и стварале се, у самом народу, нове елите у личностима судија и пророка.

Едиктом персијског цара Кира 538. године окончано је педесетогодишње вавилонско ропство Јудиног и Венијаминовог племена. Уследило је, у више етапа (под Сесвасаром, Јојкином, Јездром и Нимијом), враћање Јевреја у земљу кананску, а затим и обнова, односно подизање другог Јерусалемског Храма.²¹ Повратак је значао и суочавање са измењеном етничком структуром Палестине, са свим последицама етничког мешања и културне асимилације, односно постојањем верског синкретизма (сукоби са Самарјанима око развода „мешовитих бракова“). Обнова је значила и реконструкцију идентитета на основама старозаветних књига и обредне праксе, те стварање аутономне државе (са обавезом давања вазалних трибута Персији) под управом Првосвештеника. О

временски коинцидира са 40 година селидбеног лутања Мојсија и 12 племена Израиља Синајем и арапском пустињом после егзодуса из Египта, тако да Јевреји стижу у Каанан као сточарски колонисти након што су поменута царства, која су додиривала просторе Палестине, крахирала.

21 «Старци који бијаху видели пређашњи Дом (Божији) плакаху иза гласа, гледајући овај Дом како се осниваше, а многи опет подвикиваху од радости, те народ не могаше разазнати вике радости од вике плачне у народу» (Књига Јездрин, 3. 12-13).

томе нам сведочи историчар Јосиф Флавије: „Имали су политеју (владавину, уређење) аристократску са олигархијом, јер су Првосвештеници били на челу послова“ (Стар. XX, 111). Освајања Александра Македонског и пад Персије Ахаменида, иако у почетку нису утицале на промену статуса Јудеје, дугорочно су довели до потпадања ових простора под утицаје хеленистичке културе, грчких паганских вредности и образаца мишљења. Између Александрових наследника, дијадоха, који су међусобно поделили „светско царство“, периодично су ескалирала непријатељства где је једини заједнички садржатељ ових моћних „близанацких империја“ и такмаца била политика асимилације кроз хеленистичку, „супериорну“ културу која је, додуше на различите начине, наметана свим народима истока. Простор Палестине претворен је тако у поље не само геополитичког надметања Птоломејске, египатске, и Селеукидске, сиријске хеленистичке династије, већ и у простор интензивне хеленизације, својеврсне античке културне глобализације у образцима унификујућег хеленског хуманизма („... да сви буду један народ (εἶναι πάντας εἰς ἓνα λαόν εἶναι)“. И да сваки напусти своје обичаје (τα νόμιμα)“ - казује нам о циљевима хеленизације почетак „Књига Макавејских“).²²

Уследила је колонизација хеленистичких насељеника и интензивна хеленизација Јевреја, чији је највећи део народа половином 2. века пре Христа већ дуго живео у дијаспори – где је од раније био изложен јаким страним културним утицајима и изазовима.²³ Нашавши се, у времену мањем од једног века, у „хеленизованом свету“, народ Израилља је покушао да, у виду одговора на културне изазове, сачува свој Завет и веру, и кроз њих - своју самобитност. У дијаспори је тако преведен Стари Завет на грчки (чувена „септуагинта“). У форми хеленских филозофских платонистичких дијалога и уз коришћење грчке филозофске појмовне апаратуре, вршена је апологетика Мојсијевог закона, и у дијаспори, и у

22 1. Мак. 1, 41-42

23 Најбројнија јеврејске заједнице у то време биле су, како сведочи «књига о Јестири», оне у Вавилону и Александрији. До римских времена и владавине Октавијана Августа више од ¼ Јевреја живело је у дијаспори (од укупно 4 милиона, мање од милион живело је у Палестини), чинећи чак 7% становништва Римског царства.

Палестини. Но, утицаји хеленизма као „светског тренда“ и „супериорне моде“ која је политички доминирала већим делом старог света, привлачила је пре свега оне лишене моћи а који су, барем на део ње, свикли. Тако су и хеленистички културни упливи постепено продирали у више слојеве јеврејског друштва, у њену елиту. Под овим утицајима, предачко наслеђе и вера која се моћи ради оденула „хеленистичким одорама“ неретко је попримала фарсичне облике, на пример у случајевима када су јеврејске пословице и поуке преобликоване и препеване у стихове како би својом формом биле складу са делфским загонеткама. Одиграло се и мноштво других културних експеримената. Усвајано је не само хеленско одевање, већ и хеленске навике, на пример практиковање обедовање у лежећем положају и помодно вођење дубокоумних расправа око трпезе. Не само да су синагоге почеле да се граде у грчком архитектонском стилу, не да се само ишло у грчко позориште и учествовало у атлетским такмичењима, већ су се све више употребљавали грчки језик и писмо, а постепено заборављао хебрејски, односно арамејски језик. Хеленизација је поступно али неумитно попримала обресе културне псеудоморфозе: култни и ритуални прописи Закона тумачени су и вредновани грчким алегоријским методама као „моралне заповести“; вршена су насилна уметања паганских пророчанства („оракула“) у верске списе; читане су грчке бајалице; кришом је преузет читав дијапазон многобожачких сујевеја.

У хеленистичкој псеудоморфози предњачили су виши и богатији слојеви градског становништва. Сходно томе, хеленизовани Јевреји из виших сталежа радо су узимали грчка (и касније латинска) имена која су, што је било могуће више, звучала као њихова јеврејска, па су Јошуе (Исуси) постајали Јасони, а Силе Силвани и слично. Нови нараштаји Јевреја бавили су се атлетским „билдовањем“ у „гимназијама“, мазали мишице уљем, у чему су узимали учешће и „прогресивни“ свештеници дичећи се својом „отвореношћу и слободоумношћу“. Сматрајући потом, све ревносније и „принципијелније“, свој идентитет, веру и културу за заосталост, за извор свих сукоба и страдања једног провинцијалног и наспрам света инацијског народа (говорили су: „Хајде да склопимо савез са незнабошцима који су око нас, јер, откако се одво-

јисмо од њих, снађоше нас многа зла²⁴), све под изговорима толеранције и отворености, одбацивање сопствене културе, моралних осећања и обичаја ишло је међу елитама дотле да су се хеленизовани Јевреји, изложени поругама пагана и ревносних пропагатора њихове моде, стидели обрезања, па су га многи међу њима путем хируршке операције хтели отклонити („И преправише обрезање (ακροβυστίας) и одступише од Завета Светог, и подјармише се незнабошцима, и продадоше се да чине зло“ казују надаље Књиге Макавејске).²⁵ Уместо мира и благостања, земља је и даље тонула у свеопште расуло. Страни намесници су кроз бесомучно опорезивање пљачкали становништво. Хеленизоване елите бесоговорно су тонуле у колаборацију - и убрзо је све било обезвређено и спремно за продају странцима. Чак је и место Првосвештеника Храма, након што је интригама подстакнутим грчким „страним фактором“ свргнут побожни Првосвештеник Ониас, било дато на продају. Јосија, који је своје име хеленизовао у Јасон, понудио је сиријским Грцима највећу вазалну своту, а Ониас је, неколико година касније, убијен у избеглиштву у Антиохији. Након три године од постављења Јасона, неки Менелај је понудио још већу суму новца сиријским Селеукидима, што је довело до нове смене, тако да је положај Првосвештеника трајно посао купопродајни предмет политике.

Насупрот елити, „затуцано“ и „парохијално“ претежно сеоско и провинцијално становништво чврсто се држало вере и обичаја предака, па је растао и отпор према сиријској политици и одрођеној елити што се претворила у слугу страног етничког и социјалног тлачитеља. И раније је кроз историју међу Јеврејима, том «народу тврдовратом» а „срца необрезаног“, где је сав „дом Израилев био свадљив и жестокосрдан“, како о њему веле корења Мојсијева (2. Мојс. 32,9; 33,3; 3 Мојс. 26,41; 5. Мојс. 9,16; Језек. 3,7) било доста калкуланата, превртљиваца и отпадника: још у временима одвођења у вавилонско ропство, Јевреји су се делили на партије присталица Вавилона и Египћана. Сада је, међутим, масовно отпадање било не само политичко, већ и културно и духовно, и водило је, кроз појачавање расцепа унутар друштва, до све интензивнијег „културног рата“ између хеленизованих „синова бе-

24 1. Мак. 1, 12.

25 1. Мак. 1, 15

закоња“ и правоверних „добровољаца закона“ које је, у свему томе, имало и социјалне димензије сукоба богатих а аморалних снубова са осиромашеним народом.

Чашу је препунила бруталност страног интервенционизма. Цар Антиох IV Епифан²⁶ (прозван, због охолости и манијакалних дела током своје владавине, од стране римских историчара Полибија и Тита Ливија и „епиманом“), филозоф-епикурејац и фанатични хеленизатор, решио је да једном за свагда скрши културни отпор Јевреја и уништи њихов идентитет рушењем јеврејског монотеизма. При томе је „спојио лепо и корисно“: пораз у рату са египатским Птоломејима значио је и испражњену државну касу, па је овај „буџетски дефицит“ Антиох надоместио пљачком Јерусалемског Храма чији су сакраменти однети у Антиохију. Срушивши зидове града, уз масовне покоље цивила, махом жена и деце који су распињани на крстове,²⁷ Антиох је плански приступио обесвећењу олтара приношењем паганских жртава у опљачканом Храму („мрзост опустошења на месту Светоме“ по пророштву Даниловом (Дан. 11, 31; 12, 11) које се тиме испунило). Затим се антиохијски владар прогласио за инкарнацију „Зевса Олимпијског“ и „Цара Антиоха Бога славног и победоносног“. Уследили су царски декрети којима је Антиох, под претњом смртном казном, Јеврејима забранио празновање сабата и обрезање, уз истовремено промовисање сопственог „култа личности“ у виду слављења његовог рођендана сваког 25. у месецу (што је, осим приношења жртава, укључивало и ношење фалусоидне „штафете“ кроз провинције, чија је култна улога преузета из Египта!), уз прећутно покоравање домаћих хеленизованих виших слојева. Све то је највећи део јеврејског народа утврдило у убеђењу да у Антиохију IV виде „сина погибли“, претечу антихриста, а неиздрживост терора и полтронска колаборација псеудоелите у „духовном блуду“ (4. Мојс. 25. 1-11), са незнабоштвом, само је убзала устанак.

26 «Човек незнатан, коме није намењена част царска» а који ће «доћи мирно и освојити царство ласкањем» а «када безаконици наврше меру своју, настаће цар бестидан и лукав» како је о њему пророковао Данило (8, 23; 11, 21).

27 О чему, поред 2. књиге Макавејске сведоче и сами грчки историчари попут Диодора са Сицилије (34, 9, 4).

Незнатни инцидент у провинцији, у малом селу Моден недалеко од Лиде, распламсао се у устанак против туђинске власти и њених „цивилизованих“ слугу. Када су царски надзорници дошли у ово место са намером да натерају становништво да приноси жртве „божанском цару“ и његовој власти „која доноси дуговечни мир и благостање“ стари свештеник Мататија из породице Хасмонеја убио је хеленизованог Јеврејина који се спремао да принесе жртву идолима и претукао стране намеснике. Повукавши се у планине у страху од потере, пошто је овај инцидент представљао праву сензацију, Мататија и његови синови, са табором који из дана у дан увећавао пристизањем ратоборних правоверника и људи ситих неправде и понижења, отпочели су герилски рат.

Испрва је, услед огромне надмоћности Грка и домаће хеленизоване елите, изгледало да је подухват побуњеника против моћног царства, као крајње нереалан, осуђен на неуспех. Из пустињских упоришта и планина устаници су у прво време вршили бројне мале нападе и саботаже. Рушили су паганске храмове, сурово кажњавали отпале сународнике и вршили препаде на царске патроле. Пошто је стари Мататија убрзо умро, вођство у увећаном табору устаника преузео је његов син Јуда, назван Макавејац (на арамејском „маккава“ значи „чекић“, „сличан чекићу“). Јуда Макавејац је потом повео све веће и све спектакуларније нападе на царску војску и колаборационисте. Низали су се невероватни успеси и победе, па је Антиох,²⁸ заузет ратовима у Партији, зарад гушења устанка упутио у Палестину искусног генерала Лисију. Но, Макавејци су у неколико сукоба потукли Сиријце, и као круна успеха, победнички ушли у Јерусалим немилосрдно се обрачунавши са хеленизованим колаборационистима над којим је извршена својеврсна његошевска „истрага потурица“. Запосевши обесвећено место Јерусалимског храма, макавејски устаници обновили су Мојсијев закон (25. децембра 164.

28 Током овог похода Антиох је напрасно умро, и то у часу пљачкања Артремидиног храма у Елимаиди у Персији, највероватније од некаквог облика галопирајуће гангрене за коју «Књиге Макавејске» сматрају да је представљала казну за пљачку Јерусалимског храма и прогањање Израјљаца. Римски историчар грчког порекла Полибије пак сматра да је Антиох Епифан «напустио живот демонизиравши се (διαφρονησας)» поседнут грозничавим лудилом. (Полибије, Историје, XXXI, 9, 4).

године пре Христа) и устолочили нову династију Хасмонеја чији је родоначелник постао Јуда Макавејац. Од тада па до данас, Јевреји славе овај дан као празник „хануке“ (освећења Храма) паљењем светла као знака да тама и мрак морају нестати пред снагом светлости и истине.

После Јудине смрти у једном окршају у трансјорданским крајинама (око 160. године пре Христа) заокруживање ослободилачког рата Макавејаца извршили су његова браћа Јонатан и Симон. Јудеја је под каснијим Хасмонејцима поново постала слободна и таква остала све до римског доба и владавине узурпатора Идумејца Ирода Великог, исто оног који је наредио покољ новорођенчади у Витлејму. Из „макавејске рестаурације“ која се током наредних век и по испољавала кроз периоде међусобне борбе око власти, израсли су сви покрети и групације познати из Христових и апостолских времена – од фарисеја (конзервативаца који су формално бранили макавејско наслеђе) преко садужеја (рецидива епикуреизованих побожних учењака), мистички настројених есена блиских Јовану Крститељу, све до ратоборних зилота који ће у каснијим раздобљима повести устанке против Римљана, онај 66. године и онај у другом веку после Христа, под Бар Кохбом и Бен Акибом. Хришћанска традиција и Православна Црква и дан-данас слави макавејске устанике као „праведнике закона“ и сматра их својим претечама, последњим у пуном смислу правим старозаветним Јудејцима, тако да су неки од хришћанских отаца у византијској епохи исписивали хвалоспеве Макавејцима („Похвала Макавејцима“ св. Григорија Богослова»²⁹).

Изазови модернизма и компрадорски феномен

Раније описани процеси одговара на културне изазове, њихове последице, као и примери културних „пseudоморфоza“ кроз отуђење елита, могу се јасно уочити и у модерној епохи која ни по чему другоме није другачија од претеча, него само по интензитету ових појава. Изразе „пseudоморфоze“ тако најпре можемо уочити у модернизацијским про-

²⁹ Видети св. Григорије Богослов, *Похвала Макавејцима*, додаток уз књиге Макавејске (у преводу А. Јефтића), Видослов Тврдошки, Требиње, 2002, стр. 253-264

цесима под утицајем западног културног цивилизацијског типа, онога који је, одсекавши самог себе од сопствених јудеохришћанских корена, створио високе организационе облике моћи и формализоване образце одношења, укључујући и културне, све ради њиховог инструменталног, ефикасног коришћења. Насупрот овим утицајима, све незападне цивилизације, односно њихове елите, изабрале су један од три облика одговора на изазов западњачке модернизације.

Одбацивање (Кина и Јапан до 19. века, део исламског света) показало се мање успешним. Кина је Опијумским ратовима принудно „отворена“ за западно империјално „ускакање“, које се, после парцијалног позападњачења, претворило у хаотичност надметања „господара рата“, војних намесника, и западних фирми те агентура, што су на крају довели до серије сукоба који су, у условима страног интервенционизма и јапанске окупације дела Кине, еволуирали пут грађанског рата и комунистичке револуције као побуне против Запада кроз форму алтернативног западног антикапиталистичког покрета. Јапан је, кроз модернизацију без вестернизације (владајући слоган „Вако, Јосеи“ значио је „јапански дух, западна техника“), покушао да створи азијску империју која се завршила поразом 1945. године и изнуђеним преузимањем културне „мимикрије“ позападњачења од стране поражених, уз вешто маневрисање у циљу опстанка нативистичке културе.

Био то само један случај делимичног усвајања кроз адаптацију. Неки покушаји у овом правцу били су спречени директним ометањем западних колонијалних сила. 1830. године Мехмед Алија је у Египту покушао да изведе модернизацију без позападњачења, али су га у томе спречавали Британци. Они су, у следећој генерацији, прво економски, а потом и војно окупирали Египат, након чега су читаве школе исламских реформатора (Џамал Ал Дин, Мухамед Абдулах и други) на теоријском плану осмишљавали однос ислама и модерности без позападњачења и секуларизације. Идентичну судбину имала је и Индија под позним владарима Могулске династије. Њихов неуспех довео је потконтинент у колонијални статус уз парцијално позападњачење елита, све док није дошло до реакције гандијевског традиционалистичког покрета којим је у 20. веку истиснута британска колони-

јална власт а Индија крочила путем „делимичког преузимања и адаптирања“ без позападњачења којим на почетку 21. века ступа у правцу будуће светске силе. Истим путем данас корача посткомунистичка Кина, која се делом враћа слогану Ти-Чонг „кинеско учење за фундаменталне принципе, западно учење за практичну употребу“, а делом врши адаптацију западних метода у конфучијанском културном кључу. Модерним примерима трећег случаја, оног који је због некритичког усвајања културних утицаја са запада водио у правцу псеудоморфозе, позабавићемо се нешто касније.

Наспротив развијеним цивилизацијама, незападне предцивилизацијске творевине углавном су поклекле под колонијалним налетом уз губитак својих прото-елита. Потпавши под процес западњачке „култивације“, ова друштва су се нашла у ситуацији или да постану позападњачена или да представљају културну топионицу из које тек треба да се постепено уобличи неки још увек непостојећи културно-историјски тип (Африка, Океанија и сл.). Неке од древних цивилизација потпуно су разорене у налету модерног Запада (предколумбовске америчке културе), да би, након темљног уништења домаћих елита и културоцида ових народа, њихово место одмениле западне колонијалне елите, а њихове културе постале позападњачене смеше са обичајним остацима древних култура.

Резултати западних колонијалних освајања довели су, у готово свим историјским случајевима, до мањег или већег културног позападњачења домицилних елита. У том контексту треба посматрати и компрадорски феномен. Настанак компрадора се у друштвеним наукама пословично посматра као последица колонијалног положаја на периферијама капиталистичког система у смислу економске активности оријентисане пре свега у корист другог, где су компрадори агенти и партнери страних инвеститора који делују на просторима локалних економија. Антиколонијална, традиционалистичка или постмарксистичка теорија у њима види слуге страног империјализма. Рецимо, у кинеској историографији и социологији називају се „јангву“ (бирократама страних сила) који, зарад учешћа у добити, служе страним империјалистичким интересима против сопственог народа и његове економије. Компрадори зависе од стране, империјалистичке

помоћи; учествују у њиховим плановима сузбијања отпора кроз спровођење политике „завади па владај“ која не само да одржава друштва у стању заосталости, већ такву заосталост и поспешује. Насупрот томе, западне, либералне друштвене науке компрадоре сликају као позитиван феномен, као менаџерску класу у колонијалним департаментама, трговачке брокере и предузимљиве пословне људе који су доносили капиталистичке иновације и нове видове производње у заостале кутке планете.

Феномен компрадорских елита (на кинеском „маибана“) широко је распрострањен на свим колонијалним просторима, од Далеког истока до Латинске Америке. Међутим, у Латинској Америци овај феномен нема толико јасну културну позадину: пошто су се за компрадорске улоге углавном регрутовале друштвене елите из породица које су директно потицале од европских колонизатора, крупних земљопоседника и владајуће цивилно-војне касте, исти су, управо због своје недвосмислене „културне припадности“, врло лако и у потпуности стављали своје услуге у корист западним великим силама и корпорацијама. На просторима културне „другачијости“ од западне, компрадорски феномен већим делом био је последица културне „псеудоморфозе“. У Кини, рецимо, „маибани“ настају половином 19. века (након уговора о отварању кинеских лука 1842. године) на приморским, ободним подручјима под јаким западним колонијалним утицајем. Услед петрифицираности постојећих, старих елита као и њима подложних слојева дуж друштвене вертикале, под спољним културним утицајем унутар њих изникла је нова, скоројевићка класа „маипана“, бирократских менаџера. Њени припадници не само да су имали класичне компрадорске функције (од посредничке до дипломатске),³⁰ већ су, као „нова друштвена елита“, представљали директан израз псеудоморфолошких културних мутација. Не толико због тога што су поникли у пограничним просторима, махом лучким градовима где је било присутно не само доста запад-

30 Кинески компрадори не само да су служили запањацима у пословним преговорима, већ су неки од њих одиграли и важне улоге у преговорима англо-француских интервенциониста са Кинезима 1860. године. Ради се о «таипанима» Такеи и Хси Ји Т'ингу. Исту ствар радио је маипан Пао Тенг у преговорима након Опијумских ратова (1840-1841).

њака, њихових утицаја на начин живљења, животне погледе и опредељења, већ пре због због тога што су „маибани“, преузимајући ове утицаје, постепено постајали „културни полутани“ (који се називају и „граничним људима“ (marginal men)), а које, више од граничног географског положаја, управо њихово опредељење усмерава од положаја слојева погодних за укрштања различитих културних „светова“ у правцу пуног преласка у окриље стране културе. Зато су, више од мешавине, кинески компрадори пре свега представљали све оштрију супротност кинеским вредностима и начину живота: њихово заговарање трговине и индустријализације више није било обликовано конфучијанским погледом на свет, јер није мерено њиме. Њихов начин живота, од одбацавања кинеског традиционалног погледа на породицу у корист западњачког, преко школовање потомства у западним школама до занемаривања обичајних пракси, суштински их је опредељивао да „западњаке“ у чијој су служби били, сматрају „својим“ више од дојучерашњих сународника и суприпадника у истој културно-цивилизацијској творевини. Зато је и отпор према њима, као елитама отуђујуће „пseudоморфозе“, у виду различитих герилских побуна које су периодично ескалирале, имао и своју „макавејску компоненту“, додуше маскирану у различите националистичке или социјално-револуционарне идеолошке форме. Феномен „макавејског отпора“ последицама културне „пseudоморфозе“, међутим, још је израженији у најупечатљивијим модерним примерима „пseudоморфозе“ елита и њиховим поседицама.

О три модерне пseudоморфозе

Русија - Најрадикалнији пример културне „пseudоморфозе“ у модерној епохи представљала је постпетровска, царска Русија. Након ослобођења од татарског јарма и првог покушаја колонијалне инвазије западњака (тевтонских витезова које је, на Чудском језеру, поразио св. кнез Александар Невски) уследила је и друга инвазија са Запада, она пољско-литванска, за трајања „смутног времена“. Свега столеће након превладане кризе, у време Петра Великог, Московско царство ушло је у специфичан културни експеримент. У почетку у жељи да војно и технолошки ојача у циљу превенције нове инвазије са Запада, руско источно православље и цело-

купни друштвени живот је „револуцијом одозго“, од стране саме царске власти, уведено кроз модернизацијско позападњачење – право у културну „псеудоморфозу“. Цена успеха била је страшна: „спољашња моћ била је купљена по цену потпуног европског културног и духовног поробљавања Русије“, која је наносила „најтеже ударе и разарала сва начела на којима је почивала њена унутрашња моћ.“³¹ Племство је претворено у државне чиновнике (наводно „по заслугама а не по пореклу“), у дворску камарилу која је своју „модерност“ исказивала бестидношћу и упражњавањем саблажњивих иконоклазама као целодневне разоноде. Ситно племство је пак регрутовано у ситничаву, поданичку, амбициозну а неспособну бирократију („бескичмена аристократија“³²) Селаштво је било подвргнуто суровом покмећивању; војна организација добила је милитаристичке црте које су чак предњачиле над својим западним модерним узорима (Пруском, Француском). Разорена је московска патријаршија а Црква доведена у ранг службе државног министарства на чијем је челу био цар, мешавина западњачког апсолутисте и источњачког цезаропаписте. На тај начин је плански разрушено вредносно опредељење и животно исповедништво владајућих класа, они духовни и културни темељи на којима је у претходним вековима Русија поднела натежа искушења и изашла из њих као победник. Уместо „погледа на запад“ који су на овој страни, осим напредне технологије и добре организације, увиђали и дубока духовна и психолошка застрахења, висок степен лицемерства и отуђења које, корак по корак, од схизме и јереси иду ка безбожничком, самодовољном човекобоштву, дотадашње исповедно усмерење у вишим класама било је замењено идеалом општеевропског, чисто световног живота, без животног и верско-културног колорита. Тако је створена „хибридна ситуација“ из које се изродила „псеудоморфоза“ елита, дубоко отуђење управљачких слојева које га је све више одвајало од народа, простодушних маса које су и даље живеле на темељима пређашње културе, а чији се јаз увећавао готово три века.

31 Трубецкој Николај, *Наслеђе Цингис Кана*, Бримо, Београд, 2002, стр. 46

32 Која је била толико бескичмена и декадентна да је до беса доводила и једног правога западног декадента, хомосексуалног барона де Кустина.

Друштво је, готово стално, беспотребно увлачено у династичке ратове на западу. Елита је у Русији и народу видела само ресурс, материјал за циљеве „моћне европске империје“, која је само номинално била руска и православна. Заправо, она је била „руска и православна“ баш колико је, рецимо, у 20. веку Немачка Демократска Република („Источна Немачка“) стварно била демократска. Царизам је претворен у западњачку апсолутистичку монархију чија је идеолошке обланде често манипулисале формама традиционалних одношења и руском представом „баћушке Цара“, оном са којом се саосећао и коју је и даље препознавао обичан народ. Временом, представа о православном цару и његовом изворном позвању, бледеле су у народној свести и губила на значају. Истовремено, виши слојеви друштва су се све ревносније одушевљавали увезеним идејама индивидуалне слободе, парламентаризма, прогреса и сл. Последично су настајале и различите „партије“, кружоци и удружења, која су смерала да преобликују „руски материјал“ у складу са слепо преузетим западним образцима. Али, како су ове идеје биле различите, и унутар самих елита рађали су се сукоби и идеолошке тензије. Једно им је било заједничко - најдубљи презир према свему руском као према нечему примитивном, „варварском“, што не иде под руку и није у складу са „новом париским модом“, док су се према руским људима, упркос умишљеној хуманости коју су блазирано опонашали, односили као према „полудивљим будалама које мотком треба научити како да буду Европљани.“³³ Отпор оваквом културном преваспитавању довео је постепено до поларизације између „западњака“ и „словенофила“ као својеврсним половима „културног рата“. Услед дуготрајности културне хибридизације, „непозападњачена“, односно тек малчице „позападњачена“ огромна већина народа је, под притсцима „културног рата“, постепено губила везе са својим културним основама и вредностима, са прошлошћу, тако да се у њој, а насупрот „пseudоморфози“ елита, издиференцирао један слој „полуинтелигенције“. Ова „полуинтелигенција“ је истовремено презирала и стари начин живота и његове вредности, али и позападњачене елите. Усвојивши, и то у крајње упрошћеном виду, само неке увезе-

33 Трубецкој Николај, *Наслеђе Чингис Кана*, Бримо, Београд, 2002, стр. 49

не западне идеје, групе „полуинтелигенције“ су их пропагирале масама чији је отпор вишим слојевима тако добио усмерење ка разним идеолошким индоктринацијама.

На почетку 20. века „псеудоморфоза“ елита, ухваћена у кљешта индустријализације, недовршености социјалне трансформације и високог популационог раста, није успела да хомогенизује и консолидује руско друштво, него је водила право у друштвени слом. „Културна асиметрија између европеизованих горњих слојева и већине народа који је живео у оквирима традиционалних вредности била је допуњена растућом социјалном фрагментираношћу друштва.“³⁴ Фитиљ на бурету барута представљало је нерешено аграрно питање, које је, услед аграрне пренасељености, активирало сељаштво у својој изворној тежњи за власништвом над земљом и слободом. Међутим, царска власт није смогла снаге и одлучности да изврши експропријацију спахијске земље, поседа 105 хиљада позападњачених велепоседничких фамилија, које су себично чувале и декадентно паразитирале на овим привилегијама, и уместо тога скретале сву позорност на преобликовање власти кроз опонашање западних узора у ограничену, уставну монархију британског типа.

То им је и пошло за руком у јеку Првог светског рата, у тренуцима економске, војне и социјалне катаклизме. Извршена је Фебруарска револуција а самодржац Николај II приморан на абдикацију од стране свог непосредног окружења. Но, покушаји „псеудоморфозираних“ елита у наредних пола године само је увећао хаос и сукобе који су довели до екстремних револуционарних врења и потпуног слома друштвеног система. У општој пометњи, власт је револуционарним превратом приграбила мала, екстремистичка али добро организована група фанатичних большевика, која је завела страховладу и револуционарни терор. Потоњи грађански рат и страни интервенционизам однели су милионске животе и довели до трајног и темељног уништење позападњачене, „псеудоморфозиране“ елите која је пустила дух из боце што ју је убрзо стајало главе.

Трагедија „совјетизације“ некада царске Русије тиме није била завршена, већ удвостручена. Са једне стране,

34 Живанов Сава, *Пад руског царства*, Нолит, Београд, 2007, стр. 106

„макавејски“ отпор народних маса повела је група револуционарних завереника по ригидном моделу идеологије која је такође увезена од споља, са Запада, тако да је, тежећи да у корену измени целокупан курс друштвеног отуђења и експлоатације, у новом идеолошком руху - заправо следила стари револуционарни курс. Комсомолство, антирелигиозна схватања, мишљење о руском народу као материјалу кога силом треба преобликовати у „новог, совјетског човека“, све је то представљало нову верзију тежњи Петра Великог које су два века раније биле изведене на релативном уском кругу друштвених елита, односно племићког сталеза, а које се овај пут чињене над целим народом. И спољна политика као да је опонашала предреволуционарне „елите“: само је сада, уместо у „свете алијансе“ и династичко испомагање у ратовима на западу, расипан огроман новац за револуционарне покрете у далеким земљама, за субверзивне делатности и одржавање на власти сумњивих деспотских режима који су им се идеолошки додворавали. Укратко, „усвајајући идеологију Запада и користећи је да оспоре Запад, Руси су у одређеном смислу постали ближи Западу више него било када у својој историји.“³⁵ Пар деценија после револуције, после почетних привредних успеха, совјетско идеолошко мегаломанство које је смерало да преузме бакљу „прогреса“ од западних идеолошких такмаца, потрошило је сав ентузијазам народних маса и потонуло у стагнацију, системску корупцију и тоталну компромитацију идеолошких флоскула које ни једна „перестројка“ више није могла да оживи. Систем се урушио изнутра, и требало је да прође цела деценија његовог суновраћивања уз покушаје копирања конкурентског, либералног капиталистичког образаца које се такође развило у деструктивну пљачкашку приватизацију, да би дошло до реакције у правцу голог самоодржања, предвођену од колико-толико свеснијег дела преосталих друштвених елита. Преокрет и опоравак је отпочео на прелазу у нови миленијум, и то не више слепим преузимањем културних и идеолошких образаца који воде пут још новијег вида „псеудоморфозе“ друштва, већ више у комбиновању и адаптацији спољних утицаја са оним што је преживело од традиционалних вредности у руском друштву.

35 Хантингтон Семјуел, *Сукоб цивилизација*, ЦИД, Подгорица, 1997, стр. 158

Како је степен разарања, и то вишевековни, био стравичан – тако су и резултати културне „рестаурације“ до сада положителни, мада приметно обећавајући.

Иран – Још од времена шаха Назир Ал Дина³⁶ и његових наследника, нововековни Иран (Персија) постепено се, од дела интересне сфере западних сила, претварао у класичну колонију са компрадорском елитом („лакеји у служби неверника“)³⁷ и њеним пословичним позападњачењем. Рани облици «макавејског» отпора са појачаном социјалном компонентом уочљиви су још у побунама 1890. године (након успостављања британског монопола над трговином дуваном) и 1905. године, које су, тек уз помоћ страног интервенционизма, са муком угушене. Ипак, „псеудоморфоza“ елита своје трајно уобличиће добија тек са доласком на власт нове династије Пахлави, чији је родоначелник, Реза Кан, иначе бивши козачки официр, био човек најдубље опчињен западном технологијом, инжињерством и организацијом, тако да је предузео све могуће мере како би постао персијски Кемал Ататурк, велики модернизатор. Док је земља грцала под стегом страних корпорација и колонијалних интереса којима је било подређено све, од експлоатације нафте до саобраћајне инфраструктуре,³⁸ Реза Кан се одважио да покрене реформски културолошки експеримент, по рецептима западњачког „nation buildinga“, и од шиитске муслиманске Персије „измисли“ модерну иранску нацију на наводним културним основама древне Ахаменидске Персије (јасно зачињене утицајима нацистичког псеудонаучног „аријевског мита“ који је у то време био на западу веома популаран). Тиме је не само покушано да се изврши потискивање и игнорисање хиљаду и три стотине година персијског шиитског ислама као основе посебног културно-цивилизацијског круга, већ и да се земља изчупа из регионалног исламског окружења и затвори за сву

36 Који је 1872. године уступио Британцима права експлоатације пољопривредних добара, рудинка и фабрика

37 Герхард Швајцер, *Иран, Размеђа истока и запада*, Метафизика, Београд, 2006, стр. 211

38 Чак су и главни путни правци, грађени дуж линије север-југ, уместо правцем исток-запад како би то налагало прилагођавање географским дајностима – простирању планина, кланациа и долина, били подређени не само страном извозу нафте из јужних лучких градова, већ и да би Енлези, у случају опасности, могли да интервенишу и за мање од два дана окупирају цео Иран, све до границе са Русијом.

културну комуникацију, сем према Западу. У споју са вугарном „западоманијом“ (како ју је тада називао један од водећих иранских мислилаца, Јалал Ал Ахмед), са засипањем само најприземнијим видовима западне културе и јефтиним, увезеном робом која је служила да засени простоту најширих, изузетно сиромашних слојева друштва, овај рецепт „пseudоморфозе“ који је симулирао „повратак најдревнијим коренима“ представљао је заправо културно огољавање, затирање културног наслеђа које је доводило до двоструког отуђења – и од исламске културе и од озбиљније западњачке културне продукције. Огрнута древном концепцијом владара као носиоца „фареха“ (духовне силе мужевности), односно „зизуле“ (божије сенке), скоројевићка династија Пахлави у ствари представљала је сурову оријенталну деспотију у служби колонијалних господара.

Након неуспеха социјалне и народне револуције премијера Мосадека који је покушао да национализује нафтну индустрију што се завршило државним ударом 1953. године (пучем су руководили оперативци ЦИА-е вођени извесним Кермитом), на власт је инсталиран син Резе Кана, Шах Реза Пахлави. „Пseudоморфоза“ компрадорских елита сада је добила радикалне размере праћене страховладом војно-полицијских снага и тајне службе Савака кроз чија су мучилишта, обучена и руковођена страним инструкторима, прошле стотине хиљада Иранаца. Културни расцеп је из године у годину добијао је разорне димензије. „Људи су остајали без корена ... обраћају се првенствено нама зато што осећају да модернизација и толико хваљени развој не доносе душевни мир“³⁹ - тврдио је о последицама модернизацијских стремљења тадашњи претендент на улогу духовног вође, иначе „либерални“ ајтолах Шаријат Мадари.

Покушај западњачке модернизације одозго под називом „бела револуција“ представљао је крајњи израз овог процеса који је интензивиран након још једне неуспеле народне побуне, оне из 1963. године. „Бела револуција“ била је осмишљена око неколико неспорних и друштвено најприхватљивијих циљева: укидања кметства, подржављења шума, давања бирачког права женама и немуслиманима, као и омогућавања права учешћа радника у профитима предузећа. Што због ло-

39 Швајцер Герхард, *Иран, Размеђа истока и запада*, Метафизика, Београд, 2006, стр. 246

ше организације, што због корупције и механичког, неприлагођеног околностима спровођења пре свега аграрне реформе, „бела револуција“ доживела је неславан крај и тоталну компромитацију. У условима у којима су ослобођени безземљашки морали да надниче или се задужују код бивших земљопоседника и страних зајмодаваца како би обрађивали земљу коју би добијали у аренду, све у ситуацији демографске експлозије и масовних миграција из опустелих села у градске сиротињске четврти, у пословичном изигравању дељења профита предузећа радницима, под потпуном медијском контролом и репресијом јавне и тајне полиције, опште право гласа није значило људима готово ништа. Видљиви биланс „беле револуције“ се огледао пре свега у новим хапшењима, убиствима неистомишљеника, односно свих оних који пружају отпор реформама, или у бизарним прокламацијама умишљеног владара који је свом народу „даривао“ староперсијски календар уместо исламског, који је само разјаривао већинско шиитско становништво и појачавао отпор радикалне, илегалне опозиције.

Режим се временом отуђио и од својих спољних налогодаваца, ношен мегаломанским плановима о наоружавању масовне армије куповином најновије опреме од обе хладноратовске супресиле или о отварању чак шест нуклеарних електрана, а све захваљујући повећаном приливу петродолара услед скока цена барела нафте након нафтне кризе 1974. године. У таквим условима, била је само потребна искра за пожар побуне.

1979. године отпор се упалио у граду Кому, након интревенције полиције која је наочиглед шиитског клера (Ком је водећи исламски универзитетски центар у Ирану) убила једног од синова радикалног критичара режима, ајтолаха Хоменија, верског вође који се налазио у егзилу у времену после побуне 1963. године а чије је клеветање у режимским медијима било повод за протесте. У фебруару 1979. године уследили су протести у Табризу где је војска убила стотинак демонстраната, да би, током летњих месеци, серија побуна била насилно угушена а ванредно стање увођено у многим градовима. Септембарски општи штрајк у граду Цалеху представљао је прекретницу, јер су се индустријским радницима прикључиле и радикалне, забрањене исламистичке

групације (нпр. „муцахедин халк“), док је официјелно верско водство постало неспорни преводник свеопштег отпора. Крвопролиће у Цалеху додатно је инспирисало традицију шиитског саможртвовања, а шаху донело епитет Шаха Јесида, прототипа тиранског, отпадничког калифе из шиитске традиције. Од гандијевских протеста, преко јуришања ненаоружаних цивила на бајонете и тенкове, шиитски „Макавејци“ прешли су у фазу уличних борби. Требало је још да се одиграју милионски протести у престоници, да Техеран буде у пламену, да би шах био принуђен на абдикацију и напуштање земље. Након тога је уследио тријумфални повратак Хомеинија, као неспорног идејног вође исламске револуције, у земљу. Хомеинијевим устоличењем у Техерану завршена је почетна етапа радикалне „револуције традиционалиста“, а ирански вид „пseudоморфозе“ елита био је у највећој мери збрисан са лица земље.

Турска – После неуспеха танзиматских реформи последњих султана и распада Отоманског царства, у Турској је изведен најрадикалнији покушај позападњачења и секуларизације једне исламске земље. Одбацујући концепт исламског мултиетничког царства у циљу стварања хомогене националне државе секуларног типа, све уз убијање и протеривање малоазијских хришћана (Грка и Јермена), турске елите предвођене Мустафа Кемалом Ататурком свргнуле су султана и успоставила републикански систем копирајући западна друштва. Кемал Ататурк је укинуо калифат, разорио традиционално образовање у одвојеним верским школама, увео јединствени систем јавног образовања и забранио шеријатско право заменивши га преписаним швајцарским правним кодексом. „Надмећући се са Петром Великим, он је забранио ношење феса зато што је то симбол религијског традиционализма, охрабрио људе да носе шешире и наредио да се турски језик пише латиничним, а не арапским писмом“.⁴⁰ На тај начин су млађи нараштаји и њихова „нова култура“ одсечени од историјских извора и онемогућени да се упознају са огромном количином традиционалне литературе писане арапским афлабетом.

40 Хантингтон Семјуел, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 1998, стр. 161

Културна „псеудоморфоза“ кроз систематско позападњачење требала је да преставља основу економског развоја и обнове друштвеног живота Турске. Они су дефинисани као „шест стрела кемализма“: републиканизам, револуционарност, лаицизам, државност, национализам и народњаштво, уз помоћ којих је од исламског становништва покушано створити „турску политичку нацију“. Као и у другим случајевима, „псеудоморфоза“ елита и друштва, након почетних успеха, суочила се са све јачим, непремостивим отпорима. Последње три деценије приметно је бујање исламског ревивализма и реисламизације турског друштва одоздо, које су секуларне власти са напорима, уз помоћ војне хунте као „последњег стуба одбране“ републиканске Турске и стране стратешке помоћи (војно-обавештајне и оне економске, која се огледала у перманентном давању милијарди долара) сузбијале периодичним војним ударима који су спречавали да исламски покрети, све успешнији на парламентарним изборима, потпуно освоје власт и пониште учинке кемалистичке револуције. Специфичност верске и етничке хетерогености Турске само је компликовала ситуацију: деценијски герилски отпор Курда је гушен без трајног успеха, док је сама сложеност унутар турског сунитског ислама, све уз јако шиитско и суфистичко присуство (бекташи, алавије и сл.) и постојање многобројних редова и братстава (тариката) породило некоординисан „подземни“ отпор турским позападњаченим елитама. У политичкој сфери, исламистички отпор културној „псеудоморфози“ почео је да се уочава још од седамдесетих година 20. века са успоном происламског Мили Селамета (Партије националног спаса), а затим и Ербакановог Рефаха (Партије благостања) крајем осме деценије, као и његовог наследника, сада већ расформиране партије Фазилет („врлина“), а потом и радикалних исламиста из Анадолије („турски хезболах“). Последњи војни удар крајем деведесетих година оборио је са власти происламистички настројеног Неџметина Ербакана, али турско-исламистичкој синтези, која је од осамдесетих година неиздрживо напредовала и постала све прихваћенија и у вишим и образованијим слојевима, секуларне власти нису могле да контрапозиционирају адекватну алтернативу која је на линији са циљевима кемалистичке револуције.

Исламистичко-турска синтеза, уместо „макавејске“, „револуционарне“, применила је стратегију „мимикрије“ ради грамшијевског хода кроз институције власти до њиховог потпуног заузећа. Ердоганова партија АКП, под утицајем идеолога Гулена који је израстао у једну од најутицајнијих муслиманских мислилаца нашег времена, преобразила се у нешто умеренију партију турско-исламске синтезе која подсећа на западноевропске хришћанске социјалдемократе, односно има облик муслиманске социјалдемократије. Престављајући свежу алтернативу корумпираној власти кемалистичких елита, Ердоганов АКП је тријумфовао на изборима 2002. године, и, након обећања страним стратешким савезницима да неће мењати спољнополитички курс земље, формирао владу. Попут Рефаха и Фазилета, Ердоганов АКП се показао као савремена и добро организована политичка партија, са јасном димензијом социјалног активизма и привлачења ситног и средњег предузетничког слоја (ткз. „анадолски тигрови“), али и радничке класе и средњег слоја у урбаним центрима који се убрзано враћа религиозном живљењу. Успон АКП нарочито је видљив у привлачности исламског традиционализма за универзитетску омладину и образованије жене које су дубоко разочаране у глобализацијски модернизам и испразни хедонистички конформизам. Изграђена је и читава мрежа происламских медија које више нису под челичним загрљајем кемалистичке цензуре, и који су, шта више, веома утицајни и много непристраснији, отворенији од официјелних, државних медија (нпр. новине „Јени Сафак“ или телевизијски „Канал 7“) где се спајају професионализам и предузетништво са поривима ка реисламизацији.

Идентични процес турско-исламске синтезе видљив је у спољној политици, са њеним потпуним преображајем у правцу „неоосманизма“ кога концептуално осмишљава и спроводи актуелни министар спољних послова Ахмет Давутоглу.⁴¹ Циљ ове „тихе револуције“ је поступно запоседање свих друштвених структура уз формално задржавање кемалистичког компоненте као дела турске историје, а коју у пракси треба потпуно развластити и испунити исламским

41 Више о томе код Танасковић Дарко, *Неоосманизам, повратак Турске на Балкан*, Службени гласник, Београд, 2010

садржајима. Без обзира да ли ће секуларне елите тихо попустити или пружити последњи, грчевити премда несумњиво безуспешни отпор, сасвим је очигледно да су њихови дани у перспективи одбројани, и да могу - или пасти шапатам, или нестати под ударом „coup de grace“-а туско-исламских „Макавејаца“.

Литература

- Антонић Слободан, *Криза демократије и транснационалне елите*, Филозофеме, Нови Сад, 2006.
- Baum Rainer, “Authority and Identity: The Invariance Hypothesis II”, *Zeitschrift fur Soziologie*, 6, oct. 1977.
- Ботомор Томас, *Елите и друштво*, Медитеран, Нови Сад, 2008.
- Живанов Сава, *Пад руског царства*, Нолит, Београд, 2007.
- Књиге Макавејске (у преводу Атанасија Јефтића), Видослов Тврдошки, Требиње, 2002
- Khaldun Ibn, *Muqaddimah: An Introduction to History*, Pantheon books, New York, 1958
- Латинска Америка: неразвијеност и револуција* (прир. Љубомир Палигорић), Просвета, Београд, 1983.
- Леш Кристофер, *Побуна елита*, Светови, Нови Сад, 1996.
- Clark Kerr, John Dunlop, Frederick Harrison, Charles Myers, *Industrialism and Industrial Man*, glava 3, “The Industrial Elites and their Strategies”, Harvard University Press, Cambridge, 1960.
- Панарин Александар, *Россија в циклах мировой истории*, Издательство московского университета, Москва, 1999.
- Танасковић Дарко, *Неоосманизам, повратак Турске на Балкан*, Службени гласник, Београд, 2010.
- Тојнби Арнолд, *Проучавања историје*, ЦИД, Подгорица, 2002.
- Трубецкој Николај, *Европа и човечанство*, Логос, Београд, 2004.
- Трубецкој Николај, *Наслеђе Џингис Кана*, Бримо, Београд, 2002.

- Турчин Питер, *Рат и мир и рат*, Порталибрис, Чачак, 2006.
- Хантинтон Семјуел, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 1998.
- Higley, John and Michael G. Burton, 1989, "The Elite Variable in Democratic Transitions and Breakdowns." *American Sociological Review* 54:17-32.
- Cammack Paul, „A Critical Assessment of the New Elite Paradigm“, *American Sociological Review*, Vol. 55, No. 3 (Jun, 1990)
- Швајцер Герхард, *Иран, Размеђа истока и запада*, Метафизика, Београд, 2006.
- Шпенглер Освалд, *Пронаст Запада*, Кристали, Београд, 1990.

Aleksandar Sasa Gajić

*Pseudomorphosis of the elites:
cultural-historical review*

Summary

For two decades, post-socialistic transition of east-european countries has been going on with coopting western neoliberal cultural pattern and with social transformation according to it - from above to the bottom, from elites to the people. It has brought, in dissimilar degree and with different consequences, social pseudomorphosis – cultural and historical phenomenon in which one cultural pattern, with its form and discourses, “unnaturally” transplants on the different cultural-historical type and its inheritance, producing artificial social forms, alienation in relation elites – people, leading towards clientelistic stagnation of society in which deep misunderstanding and “cultural war” between “dominant minorities” and deprived “inner proletariat” (A. Toynbee) prevails. This paper gives historical review of typical pseudomorphosis of elites and its clashes with peoples majority from ancient ages, throughout comprados phenomena in the

ages of colonial expansion, up to, for post-socialim analisys most important, "russian case" and other examples of pseudomorphosis of elites in processes of modernization (Kemals Turkey, Shahs Iran ect.) with noticing opposite examples, all with intention that this review will show visible basic historical tendencies of "cultural wars", social polarizations and conflict as results of cultural changes in multilineral historical development.

Key words: elite, cultural pseudomorphosis, cultural conflicts, modernization